

ברכת המזון

מים ראשונים: אולי קצת מפתיע לדרוש על ברכת המזון בפרשת מסעי החותמת את ספר במדבר – חומש הפקודים, אך הקשר יובהר בהמשך. כבר נדרשנו חלקית לנושא ברכת המזון בדברינו [ברכת הטוב והמטיב](#) בפרשת עקב, שם הוא מקור המצווה, על בסיס הפסוק בדברים ח י: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־ה' אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ", אך הנושא רחב ונדרש בפנים רבות. וכבר אמרו חכמים: "אי אפשר לבית מדרש בלא חידוש" (חגיגה ג ע"א).

צו את בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם באים אל הארץ כנען זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה ארץ כנען לגבלתי: (במדבר פרק לד פסוק ב).¹

במדבר רבה כג ז – חביבה מכולם היא ברכת הארץ

"כי אתם באים אל הארץ כנען" – ילמדנו רבנו, עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון? כך שנו רבותינו: עד שלא נכנסו ישראל לארץ, לא היו מברכין אלא ברכה אחת: הזן את הכל. משנכנסו לארץ, היו מברכין: על הארץ ועל המזון. משחרבה (ירושלים) הוסיפו: בונה ירושלים. משנקברו הרוגי ביתר, הוסיפו: הטוב והמטיב... ואין לך חביבה מכולם יותר מברכת "על הארץ ועל המזון", שכך אמרו חכמים: כל מי שאינו מזכיר בברכת המזון "על הארץ ועל המזון", ארץ חמדה וברית ותורה וחיים, לא יצא ידי חובתו.² אמר הקב"ה: חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל. למה? שאני הוא שתרתי אותה, וכן הוא אומר: "אֶל אֶרֶץ אֲשֶׁר תִּרְתִּי לָהֶם זֶבֶת חֶלֶב וְדָבַשׁ צְבִי הִיא לְכָל הָאֲרָצוֹת" (יחזקאל כ ו).³ וכן הוא אומר: "וְאָתָּן לָךְ אֶרֶץ חֲמֻדָּה נַחֲלַת צְבִי צְבָאוֹת גּוֹיִם" (ירמיהו ג יט).⁴

ברכות דף מח עמוד ב – שיטות אחרות להתפתחות ברכת המזון

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים: דוד תקן "על ישראל עמך ועל ירושלים עירך" ושלמה תקן "על הבית הגדול והקדוש". הטוב והמטיב ביבנה תקנה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, "הטוב" - שלא הסריחו, "והמטיב" - שניתנו לקבורה.⁵ תנו רבנן, סדר ברכת המזון כך היא: ברכה ראשונה - ברכת הזן, שניה - ברכת הארץ, שלישית - בונה ירושלים, רביעית - הטוב והמטיב.⁶

¹ זה פסוק העוגן בפרשה שלנו לנושא ברכת המזון כפי שיובהר בהמשך.

² לפי מקור זה, לא רק ברכת הטוב והמטיב אלא גם ברכת בונה ירושלים נתקנו לאחר החורבן (!) ואילולי חרבה ירושלים ובית המקדש (וביתר), היינו אומרים את שתי הברכות הראשונות בלבד: ברכת הזן זכר לנדודים במדבר וברכת "על הארץ ועל המזון", הכוללת גם תורה וברית חיים שהיא עיקר הברכה – היישוב בארץ, וכל מי שאינו מזכירה לא יצא ידי חובתו.

³ אבל במקום אחר אומר יחזקאל: "וְגַם אֲנִי נִשְׂאֵתִי דָדִי לָהֶם בְּמִדְבָּר לְבִלְתִּי הֵבִיא אוֹתָם אֶל הָאֲרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי זֶבֶת חֶלֶב וְדָבַשׁ צְבִי הִיא לְכָל הָאֲרָצוֹת" (פרק כ פסוק טו). וגם בפסוק החיובי שמואב במדרש שלנו יש אזכור שלילי סמוי לדור המדבר: "אשר תרתי להם זבת חלב ודבש" (והם מאסו בה, ראו במדבר יד ו-ח). שוב ושוב אנחנו נדרשים לדור המדבר, שלא זכו. אבל גם אם לא זכו לומר את הברכה השנייה, ברכת הארץ שהיא העיקר, נכנסו לסידור ויזכרו לדורי דורות בברכה הראשונה של ברכת המזון במישירן ובברכה השנייה בעקיפין. הקב"ה תר את הארץ בעבורם.

⁴ מקור ברכת המזון הוא כאמור, בדברים ח י: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאֲרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לְךָ", ועל כן אזכור הנושא בפרשתנו אומר דרשני. מן הסתם הוא קשור לפסוק "כי אתם באים אל הארץ" כפי שפותח המדרש. ואם תאמר, הרי לנו כמה וכמה פסוקים דומים הפותחים בביאה לארץ: שמות יב כח (מצוות הפסח), ויקרא יט כג (מצוות ערלה), ויקרא כג י (מצוות העומר), ויקרא כה ב (דיני שמיטה), במדבר טו יח (מצוות נסכים). אך היא הנותנת, שזה שבפרשתנו בא בהקשר עם חלוקת הארץ וסדר הנחלות וזו כנראה הסיבה לאזכור ברכת המזון דווקא כאן. וכלשון המדרש: "אין לך חביבה מכולם יותר מברכת על הארץ ועל המזון".

⁵ גמרא זו היא המקור העיקרי לברכת המזון בהלכה. לפי מקור זה, שלוש הברכות הראשונות הן העיקר ומשקפות את ההתפתחות ההיסטורית של עם ישראל מדור המדבר אל ההתנחלות בארץ שפסגתה ירושלים ובית המקדש. ברכת הטוב והמטיב שונה משאר הברכות שכן נתקנה על הרעה (נחמתא פורתא) והיא בבחינת "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה", הגם שאין בנוסח הברכה אזכור מפורש לפורענות, מלבד הרמז "הטוב והמטיב". וכבר הארכנו, כאמור לדון [בברכת הטוב והמטיב](#) בפרשת עקב. ברכת בונה ירושלים היא ההבדל העיקרי בין הגמרא בברכות ומדרש במדבר רבה לעיל. האם נתקנה לאחר החורבן, כדברי מדרש רבה, או לפני החורבן, כדברי הגמרא. שימו לב איך ברכה זו מתפתחת בימי דוד ושלמה. ללמדך שלא רק שהוסיפו ברכות לרגל המאורעות והתקופות, אלא גם הרחיבו את תוכנה של ברכה קיימת. ראו דברינו [קוממיות](#) בפרשת בחוקותי, על הרעש הגדול שהקימו מחמירים למיניהם על חלוצי הארץ שבקשו לשנות הנוסח מתולכנו קוממיות לארצנו לנוסח: תולכנו קוממיות בארצנו.

⁶ זה הסדר ואין לשנותו, משום שהוא משקף התפתחות היסטורית של קורות עם ישראל ומאורעות הדורות שונים.

תנו רבנן: מנין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: "ואכלת ושבעת וברכת" - זו ברכת הזן. "את ה' אלהיך" - זו ברכת הזימון.⁷ "על הארץ" - זו ברכת הארץ. "הטובה" - זו בונה ירושלים ... "אשר נתן לך" - זו הטוב והמטיב.⁸ רבי אומר: ... הטוב והמטיב - ביבנה תקנוה.⁹

בראשית רבה מג ז - ברכת המזון של אברהם

"ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ" (בראשית יד יט) - ממי קנאם?¹⁰ רבי אבא בשם רב כהנא ור' יצחק. רבי אבא אמר: כאדם שאומר: פלוני עיניו נאות, שערו נאה!¹¹ אמר ר' יצחק: אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים. ומשהיו אוכלים ושותים, היה אומר להם: ברכו! והם אומרים לו: מה נאמר? והוא אומר להם: אָמְרו: "ברוך אל עולם שאכלנו משלו".¹² א"ל הקב"ה: אני לא היה שמי ניכר לבריותי והכרת אותי בבריותי. מעלה אני עליך כאילו אתה שותף עמי בברייתו של עולם. זהו שכתוב: "ברוך אברם לאל עליון, קונה שמים וארץ".¹³

מסכת ברכות דף מ עמוד ב - ברכת הרועים

בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא. אמר רב: יצא.¹⁴

אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ז - שלוש הברכות הראשונות כנגד שלושת האבות

למה בירכו ג' ברכות? להזכיר זכות האבות ואלו הן: הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל - להזכיר זכות אברהם. כיצד? היה מכניס עוברי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו, למי שאינו צריך לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו בכל, שנאמר: "ואברהם זקן בא וה' ברכ את אברהם בכל". על המזון - להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים, דכתיב: "על הארץ על המזון" שבירכתו יצחק בארץ ובמזון. הבונה

⁷ שבזימון מזכירים את שם ה'. ראו בהמשך שם וכן שלושה דפים קודם בברכות מה ע"א מקור אחר לזימון, הפסוק בתהילים לד ד: "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו", או הפסוק בשירת האזינו (דברים לב ג): "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו".

⁸ ברייתא זו באה להסמיך את כל נוסח ברכת המזון לפסוקי התורה, כולל הזימון וברכת הטוב והמטיב, על מנת להדגיש שזו מצווה מהתורה, בניגוד לכל שאר ברכות הנהנין וברכות המצוות שהן מדברי חכמים. ועם זאת, נוסח הברכה, "טופס הברכות", התפתח לאורך ההיסטוריה של עם ישראל וכל דור "הוסיף לה נופך משלו". ראו מקבילה בתוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ו הלכה א: "ברכת הזימון מן התורה שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזימון. את ה' אלהיך - זו ברכה ראשונה. על הארץ - זו ברכת הארץ. הטובה - זו ירושלים ... ר' מאיר אומר: מנין שכשם שאתה מברך על הטובה כך אתה מברך על הרעה? תלמוד לומר: אשר נתן לך ה' אלהיך אלך - דיינך בכל דין שדנך בין במידת הטוב בין במידת פורענות".

⁹ זו השיטה שברכת הטוב והמטיב היא מדרבנן כי התורה לא תיקנה מראש ברכה על פורענות. וכאמור שוב, לנושא [ברכת הטוב והמטיב](#) כבר הקדשנו דף מיוחד בפרשת עקב ולא נאריך שוב כאן.

¹⁰ איך אפשר לומר שהקב"ה "קונה שמים וארץ" - ממי הוא קנה אותם? התשובה, כפי שנראה היא שקנ"ה כאן הוא במובן של שכלל ותיקון. זאת ועוד, התיקון והשכלול הוא דרך מעשה האדם וברכותיו, כפי שנראה מיד.

¹¹ היינו ש"קונה שמים וארץ" איננו פעולה שהקב"ה עשה, אלא תיאור מצב עובדתי, שם תואר לקב"ה. הקב"ה הוא הבעלים של השמים והארץ. השמים והארץ הם קניינו. הצעה אחרת (של א. א. הלוי) היא ש"קונה שמים וארץ", הוא "מתקן ומשכלל שמים וארץ ביופים ובהדרם". המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית ... ובטובו הגדול תמיד לא חסר לנו ולא יחסר לנו מזון לעולם ועד.

¹² הרי לנו נוסח עוד יותר קצר מדור המדבר. ברכת המזון של האבות. אפשר כמובן לומר שזה לפני מתן תורה ואינו להלכה, אלא שזה מסתדר היטב עם ברכת הרועים במקור הבא.

¹³ לפי שיטת ר' יצחק צריך לקרוא את הפסוק עם פסיק גדול באמצע, היינו שאברהם הוא שקונה שמים וארץ ומקנה אותם לקב"ה ונעשה שותף בבריאה. וכל זה, עקב ברכת המזון! לא רק "על הארץ הטובה אשר נתן לך", אלא על הבריאה כולה, שמים וארץ. ראו נוסח אחר של מדרש זה בבראשית רבה מט ד, שם יש פעולת הקנאה קצת יותר נמרצת אם לא כפייתית: "כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ... ושמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" ... ר' עזריה בשם ר' יהודה: בתחילה צדקה ולבסוף משפט. הא כיצד? אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים. משהיו אוכלים ושותים, אמר להם: ברכו. אמרו לו: מה נאמר? אמר להם: אמרו: ברוך אל עולם שאכלנו משלו. אם מקבל עליו לברך, היה אוכל ושותה והולך לו. ואם לא היה מקבל עליו לברך, היה אומר לו: תן מה שעליך! והיה אומר לו: מה יש לך עלי? היה אומר לו: קסט אחד של יין בעשרה פולרים ועיגול אחד של פת בעשרה פולרים. מי נתן לך יין במדבר? מי נתן לך בשר במדבר? מי נתן לך פת במדבר? משהיה רואה דוחק זה שהוא דוחק, היה אומר: ברוך אל עולם שאכלנו משלו. זהו שכתוב בתחילה צדקה ובסוף משפט". ראו דברינו [אשל אברהם](#) בפרשת וירא.

¹⁴ בנימין הרועה הפשוט היה מברך על מזונו: ברוך אדונו של לחם זה, בדומה לברכת האבות. מקור טוב לסיפורי חסידים על התפילות (כולל שריקות) של האנשים הפשוטים. אמנם, בהמשך הגמרא שם מוסבר שבכרה זו טובה רק כתחליף לברכה הראשונה - ברכת הזן וגם זה רק אם הוסיף שם ומלכות. ועכ"פ, נראה שזה הנוסח הקצר ביותר של ברכת המזון - ברכת המזון של הרועים, בדומה לברכת האבות. ודווקא בה יש אזכור ל"קונה שמים וארץ" ובכללם - מריה דהאי פיתא. לנוסח קצר אחר של ברכת המזון, מעין תפילת הבינו, שמובא להלכה, ראו באר היטב, שולחן ערוך א"ח סימן קצב: "נוסח ברכת המזון הקצר להרב מהור"ר נפתלי בהסכמת הרבה גדולים: ברכה ראשונה כולה כתיקונה. ואח"כ יאמר: נודה לך ה' אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ונתת לנו ברית ותורה ולחם לשבוע. ברוך אתה ה' על הארץ ועל המזון. רחם נא ה' אלהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים ועל מלכות בית דוד משיחך ותגדיל מהרה כבוד הבית ותנחמנו בכפליים. ברוך אתה ה' בונה ברחמי ירושלים אמן. ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם המלך הטוב והמטיב לכולנו הוא הטיב הוא מטיב הוא יטיב לנו הוא גמלנו, הוא גומלנו הוא יגמלנו לעד בחסד ובחן וברחמים ויזכנו לימות המשיח. עושה שלום וכו'".

ברחמיו - להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמר: מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים - זה ירושלם שעמד לבנות לכך אומרים: בונה ירושלים לבני יעקב.¹⁵

מסכת פסחים דף קיט עמוד ב - משה לא יכול לברך על הארץ ועל המזון

... עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך! אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו ... אומר לו למשה: טול וברך, אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי.¹⁶

מסכת ברכות דף מו עמוד א - ברכת הפועלים¹⁷

עד היכן ברכת הזמון? רב נחמן אמר: עד נברך; ורב ששת אמר: עד הזן.¹⁸ נימא כתנאי; דתני חדא: ברכת המזון שנים ושלושה: ותניא אידך: שלשה וארבעה...¹⁹ רב נחמן מתרץ לטעמיה; דכולי עלמא עד נברך, מאן דאמר: שלש וארבע - שפיר,²⁰ ומאן דאמר שתיים ושלש - אמר לך: הכא בברכת פועלים עסקינן, דאמר מר: פותח בהזן וכולל בונה ירושלים בברכת הארץ.²¹

מסכת ברכות דף מח עמוד א - שמעון בן שטח מברך אצל ינאי המלך

ינאי המלך והמלכה אכלו לחם יחד.²² ומכיון שהרג את החכמים - לא היה לו אדם שיברך להם.²³ אמר לה לאשתו: מי יתן לנו איש שיברך לנו? אמרה לו: הישבע לי שאם אביא לך אדם, לא תצער אותו. נשבע לה. הביאה את שמעון בן שטח אחיה ... נתנו לו כוס לברך. אמר: איך אברך - ברוך שאכל ינאי וחביריו משלו? שתה את הכוס ההיא ונתנו לו כוס אחרת וברך.²⁴

מסכת חולין דף פז עמוד א - כסף או ברכה?

מעשה באחד ששחט, וקדם חבירו וכיסה, וחייבו רבן גמליאל ליתן לו י' זהובים. איבעיא להו: שכר מצוה, או שכר ברכה? למאי נפקא מינה - לברכת המזון, אי אמרת שכר מצוה - אחת היא, ואי אמרת שכר ברכה - הויין

¹⁵ האבות ברכו מה שברכו, אבל הנוסח שלנו נשען עליהם ועל זכרונם. בדומה לשלוש התפילות שהאבות תקנו (ראו דברינו [תפילות אבות תקנום](#) בפרשת ויצא), כך שלוש הברכות הראשונות, שהן עיקר ברכת המזון, יסודן במעשה האבות. אברהם שהיה מכניס אורחים כנזכר לעיל - הזן את הכל. יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים - על הארץ ועל המזון. ויעקב שראה את הסולם מוצב בשער השמים זו ירושלים - בונה ירושלים. אין מדרש זה סותר בהכרח את מדרש במדבר רבה ומסכת ברכות לעיל.

¹⁶ משה לא מוכן לברך משום שאינו יכול לומר בלב שלם ובפה מלא את הברכה השנייה: על הארץ ועל המזון! מה שהיה במדבר היה. משעה שנכנסו לארץ הפכה הברכה השנייה לברכה העיקרית. אין יותר מן משמים. ראו במקור שם מדוע גם יעקב לא יכול היה לברך, וגם לא יהושע ומי שנטל את הכוס לברך הוא ... דוד!

¹⁷ חזרנו לגמרא ברכות שמקצת ממנה טעמנו בברכת הרועים לעיל. פרק שביעי במסכת ברכות "שלושה שאכלו כאחת" עוסק בהלכות זימון של ברכת המזון. כדאי לעיין בשני התלמודים על פרק זה שמכילים ענייני ברכת המזון וזימון ומעשי חכמים סביב הסעודה.

¹⁸ היינו שהזימון נמשך עד סוף ברכת הזן את הכל, ומכאן כנראה המנהג שהמזמן אומר את הברכה הראשונה בקול רם.

¹⁹ הגמרא מקשרת את מחלוקת רב נחמן ורב ששת עד היכן ברכת הזימון עם מחלוקת התנאים אם ברכת המזון היא שתיים או שלוש ברכות (בהתאם לנסיבות), או שלוש או ארבע, וכל זה גם קשור להלכה אם ברכת הטוב והמטיב היא מהתורה, או מדרבנן. אנחנו לא ניכנס כאן לעובי הסוגיה ונחתור היישר לברכת הפועלים.

²⁰ תלוי אם יש זימון או לא.

²¹ האפשרות של שתי ברכות בברכת המזון היא ברכת הפועלים שמברכים את ברכת הזן את העולם ... הזן את הכל, ואח"כ מחברים את ברכת הארץ עם בונה ירושלים ומופסקים וממהרים לחזור לעבודתם. ראו גם עמוד קודם בגמרא שם שאביי היה אומר את האמן שנוהגים לומר אחרי בונה ירושלים (שזה סוף ברכת המזון מהתורה), בקול רם על מנת שהפועלים ישמעו ויחזרו לעבודתם. עוד על ברכת הפועלים, ראו תוספתא ברכות פרק ב הלכה ט ובירושלמי ברכות פרק ו הלכה א: "הפועלים שהיו עושין מלאכה עם בעל הבית הרי אלו מברכין ברכה ראשונה וכוללין של ירושלים בשל ארץ וחותרין בשל ארץ. אבל אם היו עושין עמו בסעודתו או שהיה בעל הבית אוכל עמהן הרי אלו מברכין ארבע".

²² שלומציון המלכה, אשת ינאי, אחותו של שמעון בן שטח. ראו דברינו [בימי שלומציון ושמעון בן שטח](#) בפרשת בחוקותי.

²³ ראו סיפור הריגת חכמי ישראל בידי ינאי המלך עקב כך שפסלו אותו לכהונה: "רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן", מסכת קידושין דף סו עמוד א. ראו סיפור זה בדברינו [מלך לא דן ולא דנים אותו](#) בפרשת שופטים.

²⁴ להרוג את החכמים זה ענין אחד, אבל לברך - צריך. אולי גם על זה נאמר הפסוק: "בוצע בך ניאץ ה'". ראו מקבילה לסיפור זה בירושלמי ברכות פרק ז דף יא שלינאי היו אורחים חשובים ממלכות פרס שביקשו לראות את שמעון בן שטח. ועל ינאי אחר, רבי ינאי, וברכת המזון שכיבד אורח שהזמין לברך ולבסוף נזף בו על שאינו יודע לברך, כבר דרשנו בפרשת מצורע בדברינו [מצורע - מוציא שם רע](#). ראו מקור הסיפור בויקרא רבה ט ג.

ארבעים.²⁵ מאי? תא שמע, דא"ל ההוא צדוקי לרבי: מי שיצר הרים לא ברא רוח, ומי שברא רוח לא יצר הרים, דכתיב: "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח" (עמוס ד יג). אמר ליה: שוטה, שְפִיל לסיפיה דקרא – "ה' צבאות שמו".²⁶ אמר לו: תן לי זמן שלושה ימים ואחזיר לך תשובה. ישב רבי תלת תעניתא.²⁷ כאשר רצה רבי לברך, אמרו לו: צדוקי עומד בשער. אמר: "וַיִּתְּנוּ בְּבְרוּתֵי רֵאשֵׁי וְלִצְמָאֵי יִשְׁקוּנֵי חֻמְצָא" (תהלים סט כב).²⁸ א"ל: רבי, מבשר טובות אני לך, לא מצא תשובה אויבך, ונפל מן הגג ומת, אמר לו: רצונך שתסעוד אצלי? אמר לו: הן. לאחר שאכלו ושתו, א"ל: כוס של ברכה אתה שותה, או ארבעים זהובים אתה נוטל? אמר לו: כוס של ברכה אני שותה. יצתה בת קול ואמרה: כוס של ברכה ישווה ארבעים זהובים. אמר רבי יצחק: עדיין ישנה לאותה משפחה בין גדולי רומי וקוראין אותה משפחת בר לויאנוס.²⁹

מסכת ברכות דף כ עמוד ב – נשיאת פנים למדקדקים בברכת המזון

דרש רב עורא, זמנין אמר לה משמיה דרבי אמי וזמנין אמר לה משמיה דרבי אסי: אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כתוב בתורתך: "אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד" (דברים י יז) - והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב: "ישא ה' פניו אליך" (במדבר ו כו)! אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל, שכתבתי להם בתורה: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך" (דברים ח י), והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה?³⁰

שבת שלום,

חזק חזק ונתחזק ומנחם הוא אב

מחלקי המים

מים אחרונים: הזכרנו לעיל נוסחאות קצרות של ברכת המזון. להלן נוסח שקבלנו מפרופ' אורי ארליך שמצא בכתב מהגניזה בקהיר:

בשמך רחמנא ברכה מזון

נברך על המזון שאכלנו משלו

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם הזן את העולם כלו בטוב בחסד וברחמים נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו עמנו ובטובו הגדול לו חסד לנו ואל יחסר לנו כל טוב בעבור שמו הגדול כי הוא זן ומפרנס לכל ברוך אתה יי הזן את הכל.

²⁵ מצווה שווה עשרה זהובים. מי שחטף מצווה מחברו ישלם לו עשרה זהובים. ומי שחטף את ברכת המזון מה דינו? עשרה זהובים כמצווה אחת, או שמא ארבעים זהובים על כל ברכה וברכה שחטף ממנו. מביאה הגמרא הוכחה מסיפור על רבי יהודה הנשיא וצדוקי (מין? נוצרי?).

²⁶ קרא את הפסוק עד סופו: "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחוו עשה שחר עיפה ודרך על בְּמַתֵּי אֶרֶץ ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת שְׁמׁוֹ".

²⁷ נראה שרבי ישב בתענית כל אותם שלושה ימים שהצדוקי התאמץ למצוא תשובה, על מנת לסכל את עצתו. האם עד כדי כך חשש רבי? האם זה היה מקרי? עכ"פ, כאשר עברו שלושה הימים ורבי ישב לסעוד בתום התענית, הופיע הצדוקי.

²⁸ בא הצדוקי הזה לקלקל את סעודתי. ראו רש"י שם: "בסעודתי נותנים מרה". אבל בהמשך מתברר מי שבא היה צדוקי אחר שבא לבשר לרבי שהצדוקי שחלק עליו והטריד אותו, כבר עבר מן העולם.

²⁹ אולי גם זה "קונה שמים וארץ" שרבי יכול לסעוד עם צדוקי (מין? נוצרי?) שלא בא לקנטר ומעדיף בסוף הסעודה לברך במקום לקבל ארבעים זהובים. ומן הסתם אמר את נוסח הברכה שרבי היה אומר, או שעדיין היה נוסח חופשי ובלבד שיחתום בארבע הברכות? והרי לנו תשובה לשאלה בה פתחנו שבברכת המזון כל ברכה היא כמצווה ושווה עשרה זהובים, סה"כ ארבעים. ולנו נראה שהעיקר הוא הזמנתו של רבי לאותו צדוקי שיסעד איתו וכבדו בברכה כדין "אורח מברך". והצדוקי העדיף ברכה על כסף.

³⁰ מדרשים רבים דנים בסתירה לכאורה זו, בין הפסוק "ישא ה' פניו אליך" שבברכת כהנים ובין הפסוק בפרשת עקב באזהרת משה לדור הנכנס לארץ: "כי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד". ראו למשל דברי הגמרא במסכת נדה ע"ב שמציעה את הפתרון: "כאן בעושים תשובה, כאן שאינם עושים תשובה", או: "כאן קודם גזר דין, כאן לאחר גזר דין". כך גם באופן דומה ואף מורחב יותר במדרש ספרי במדבר פיסקא מב. ואילו כאן – ברכת המזון. ה' נושא פנים לעם ישראל משום שהם מדקדקים לברך ברכת המזון גם על ארוחה שאין בה כדי שביעה (מדאורייתא חייבים בברכת המזון רק אם אכל כדי שביעה שהרי כתוב: "ואכלת ושבעת וברכת", ראו בגמרא ברכות שם)! מה הגדולה של ברכת המזון? נראה שהדרשן עומד ודורש לפני קהל של עובדי אדמה ובעלי אומנויות שחי בדוחק רב, בארץ ישראל, תחת שלטון נוגש ולוחץ, ורוב ארוחותיו אין בהם כדי שביעה. ברכת התורה: "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ", לא בדיוק מתקיימת. אבל הם נצמדים לארץ ומברכים על הטובה שניתנה להם, גם אם אינה שלימה. ובאים לשמוע דברי תורה בבית המדרש. לכם - אומר להם הדרשן - הקב"ה נושא את פניו. נראה שבכך גם נסגר המעגל שאיתו פתחנו, מה הקשר לפרשתנו ומדוע המדרש הוא דווקא על הפסוק בפרשתנו. כל הפסוקים האחרים בתורה המדברים על הכניסה לארץ, מדברים בלשון עתיד: "והיה כי תבואו אל הארץ". הפסוק בפרשתנו הוא היחיד בלשון הווה: "כי אתם באים אל הארץ", באופן מתמיד ומתמשך.

נודה לך יי אלהינו כי הנחלתנו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון ועל כלם אנו מודים ומברכים את שמך הגדול והקדוש לעולם ועד ברוך אתה יי על הארץ והמזון.
 רחם יי אלהינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול הקדוש שנקרא שמך עליו מלכות בית דוד מהרה תחזיר למקומה בימנו ויבא [...] משיח בן דוד בחיינו ותבנא את ירושלם בקרוב והעלינו לתוכה ושמחנו בה ברוך אתה יי בונה ברחמיו את ירושלם אמן בימנו תבנה.
 ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם [ם] אבינו מלכנו אדירנו קדושנו קדוש [יעקב] המלך הטוב והמטיב שבכל יום ויום [ואם הוא] מטיב עמנו גמלנו גמלנו [ואם יגלמנו לעד] חן וחסד ורחמים וכל טוב.
 [...] יתברך [...] לדור דורים [...] יוליכנו [קוממיות] [...] במזונותינו יפרנסנו בכבוד יצילנו מעניות ישים עלינו שלום. עושה שלום במרומיו הוא [יעשה שלום] על כל ישראל.

ובאתר ויקיצוטוט מצאנו את הנוסח הבא מאת ר' רפאל אלעזר הלוי טובו, בספר "פקודת אלעזר"

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם. הָזֵן אֶת הָעוֹלָם כְּלוּ. בְּטוֹבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד בְּרַחֲמִים. וּמְפָרֵס לְכָל וּמְטִיב לְכָל בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא: בְּרוּךְ אַתָּה יי. הָזֵן אֶת הַכֹּל:
 נִוְדָה לְךָ יי אֱלֹהֵינוּ. עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לְאַבֹּתֵינוּ אֶרֶץ חֲמֵדָה טוֹבָה וְרַחֲבָה. וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וְנָתַתָּ לָנוּ בְרִית וְתוֹרָה וְלַחֵם לְשִׁבּוּעַ. עַל הַכֹּל אֲנַחְנוּ מוֹדִים לְךָ. בְּרוּךְ אַתָּה יי. עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמָּזוֹן:
 רַחֵם יי אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ. וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ. וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו: וּמַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחְךָ תַּחֲזִיר לְמַקְוֵמָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יי בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם: אָמֵן:
 בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. הָאֵל. אָבִינוּ. מְלַכְנוּ. הַמֶּלֶךְ הַטוֹב וְהַמְטִיב לְכָל. הוּא הַיְטִיב הוּא מֵיטִיב [הוּא יְיָטִיב] לָנוּ. הוּא גִמְלָנוּ הוּא גּוֹמְלָנוּ הוּא יְגַמְלָנוּ לְעַד לְחַן וְלַחֲסֵד וְלְרַחֲמִים וְכָל טוֹב.
 מְגַדִּיל יְשׁוּעוֹת מְלַכּוֹ וְעוֹשֶׂה חֶסֶד לְמְשִׁיחוֹ לְדָוִד וְלְזָרְעוֹ עַד עוֹלָם: עוֹשֶׂה שְׁלוֹם בְּמַרְוֵמָיו הוּא [בְּרַחֲמָיו] יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאֶמְרוּ אָמֵן: